

שוב בנתינת הכסף אין מעשה קנין כלל, ומסתמא גם אין דעתו לקנין אלא לתשלומים, מכל מקום קאי ב'מי שפרע' כיון שהוא בעצם מעשה קנין מדאורייתא.

(וע' בשו"ת אבני נזר (חו"מ לה) שפלפל בשאלה הלא הפקר ב"ד הפקר ולמה עומד ב'מי שפרע'. ורצה לחדש שהקנין חל מדאורייתא אלא שנתבטל מיד. אך נראה שלא כתב כן אלא לפלפולא, ובמסקנתו לא תפש כן, ע"ש. וע' אבי עזרי מעילה ו,י).

ויש להעיר לפי"ז במה שנסתפקו אחרונים האם יש 'מי שפרע' ביורשים הבאים לחזור מקנין כסף שעשה מורישם (ע' שואל ומשיב המישאה עו). ובאילת השחר (מט.) צדד שלריש לקיש אינם עומדים ב'מי שפרע' מפני שלא היו ביניהם דברים. ולפי הנ"ל מסתבר לכאורה שגם לרבי יוחנן הדין כריש לקיש, כי לפי האמת לא היה בפועל קנין דאורייתא בכסף, שאין דעתם לכסף קנין.

ואולם מדברי כמה מהראשונים נראה לכאורה שגם לאחר גזרת חכמים קונה מדאורייתא (ערמב"ן להלן מט.) ויש לומר שעצם נתינת הדמים עבור המקח עם הרצון הכללי לקנותו — קונה לו, גם אם אין דעתו לכך שפעולת נתינת הכסף היא פעולת קנין. וכן נקט בשו"ת עונג יום טוב (קנג,טו). הלכך אף אליבא דאמת קונה מדאורייתא בנתינת הכסף עבור המטלטלין. וצ"ע.

דף מח

'מי שפרע מאנשי דור המבול' — שהיו מלאים חמס ולא היו עומדים בדיבורם. ודור הפלגה נקט אגב דור המבול. ומצרים לא היו עומדים בדיבוריהם שבכל שעה היו אומרים לשלח את ישראל וחזרו בהם (תורא"ש [וע' גם במאירי]). לא הזכיר אנשי סדום ועמורה. ושמו נכללו במה שכתב על דור המבול, שהיו מלאים חמס. או אפשר שלא גרס סדום ועמורה. ואם נאמר כן, י"ל שלגרסתנו אתי שפיר בפשיטות מדוע נקט אלו — שמזכירים בקללה את כל הקבוצות האמורות בתורה שנגזר עליהן אבדן.

'קרא דכתיב וכחש בעמיתו... ואמר רב חסדא כגון שיחד לו כלי להלואתו...' — מפרש"י ותוס' מבואר שאין חייבים קרבן אשם גזלות אלא בכופר חפץ מסוים ולא חוב ממון בעלמא (וכן דעת הראב"ד, מובא בריטב"א. וכן הביאו שנראה מדברי השאלות ופסיקתא זוטרתא — ויקרא). ומכאן הוכיחו שמשיכה קונה מהתורה, מכך שחזר הכתוב על הדברים האמורים בתחילת הפרשה מלבד 'תשומת יד', משמע הואיל ואין בה משיכת כלי, אינו חייב — הרי שמשיכה מועילה מדין תורה. ולפי דחיית רב פפא, לעולם חייב בקרבן שבועה אעפ"י שמשיכה אינה קונה [לרבי יוחנן], מפני שיחד לו כלי לפרוע את חובו [וקנה הכלי בקנין כסף. ע' במפרשים; אבני נזר חו"מ מז; חדושי הגרנ"ט קסא]. והחזיר הכתוב דבריו בעושיק והוא הדין לתשומת יד, ששניהם דומים זה לזה.

אבל הרמב"ן סובר (עפ"י הסוגיא בכתובות מב שהביאו התוס') שחייב קרבן אמור אף בכפירת חוב או מלוה גרידא, אלא כאן מדובר כשתבעו כלי והלה כופר בו [כן מעמיד רב חסדא את הכתוב, כדי לפרש השמטת תשומת יד], ומזה הוכיחו שמשיכת הכלי קונה, שאם לא כן כפירת דברים בעלמא היא, שהרי אין בידו כלי של חברו. עוד כתב לפרש שכל דיון הגמרא נסוב אודות לשון והשיב שאמר הכתוב, שמשמע השבת כלי בעין, אבל חייב הקרבן קיים בכל כפירת ממון. וכן כתב הרשב"א. וכן הסכימו הריטב"א והר"ן. (וכן דעת הר"ש משאנץ — ויקרא. ונראה שכן היא דעת הרמב"ם שסתם ולא הצריך יחוד כלי לענין קרבן שבועה. וע' הפלאה רפ"ג דכתובות; באור הגר"פ פערלא לספר המצוות לרס"ג, סוף עשה כב; דבר אברהם ח"ג יא,ג; אבי עזרי גולה ואבדה ג,יד).

'אבל מידי אחריתא דמחסרא משיכה לא מעל עד דמשיך' — וקשה על רבי יוחנן שאמר מהתורה מעות קונות ולא משיכה, היה לו להתחייב בנתינת המעות. ואם תאמר, כיון שחכמים תקנו משיכה ואמרו מעות אינן קונות, הרי הפקר בית דין הפקר והמעות הללו כמו שאינם שלו לענין קניה, הלכך מדינא לא מעל? יש לומר שלענין מעילה דאורייתא לא תקנו (רשב"א). ויש מפרשים שעד שלא חזר בו המקח חל, לא תקנו אלא שיכול לחזור ומחזרה ואילך מתבטל המקח (עפ"י רמב"ן מט).

א. לפי זה מתפרשים דברי רש"י לעיל (בד"ה קאי באבל) כפשוטם, שלרבי יוחנן אם קידש את האשה — מקודשת. ומסתימת הדברים משמע אפילו מדרבנן מקודשת. וזאת מנלן? אך י"ל ממעילה אנו למדים, כשם שמבואר בגמרא שלר"ח יש דין מעילה במעות קודם משיכה, ומביא קרבן — הרי שלענין זה לא תקנו לבטל הקנין, כמו כן לענין קדושי אשה דאורייתא, לא בטלו חכמים את הקנין. [ואפשר שאם מדרבנן היה נחשב שאינו שלו, לא היתה מקודשת אף מדאורייתא. ואכן כך נקט הריטב"א וחלק על רש"י. ומוזה גופא יש להכריח שסובר רש"י שלא הפקיעו חכמים קנינו אם קידש. והוכחתו מדין מעילה כאמור].

ואמנם אין זו הוכחה גמורה, כי יש מקום לחלק בסברא בין דין המעות שי"ל שבהוצאתם לא בטלו חכמים דין מעילה, ובין דין החפץ הנקנה סוף סוף לא נקנה לו מעיקרא (ועתוס' סוף המפקד), והרי זה חידוש יותר לומר שאם קידש בו הרי זה שלו משעה ראשונה. [גם י"ל שמעות של הקדש שאני, שהרי ההקדש מתחלל ונקנה בכסף, ורק בהדיט גזרו חכמים ותקנו משיכה]. עוד בבאור שיטת רש"י, ע' עונג יום טוב כה; דבר אברהם ח"א א, טז [יש להעיר שנקט לפו"ר דרש"י קאי אמעות. ואין במשמע כן]; קהלות יעקב מב; ובספר יהגה האריה.

ב. יש אומרים בפירוש דברי הרמב"ם שנקט לפי האמת (כדי ליישב הברייתא לרבי יוחנן) שהואיל וחכמים ביטלו קנין מעות במטלטלין, לכך לא מעל בנתינת מעות (ע' לחם משנה מכירה ג, א; עונג יום טוב כה; אבי עזרי מעילה ו, ט).

'לממשך תספורת' — כלומר השוכר מושך את המספרים וכד' של הספר, ובמעשה זה חל קנין השכירות. [לרבנו תם, מאותה שעה ואילך אין הספר יכול לחזור בו. ויש חולקים וסוברים שיכול לחזור בו כדין פועל, אלא שיכול הלה לעכב את המספרים עד שיספרנו, שנקנים לו במשיכתם. עפ"י ר"ן ורשב"א ועוד. וע' חו"מ שלג; שו"ת אבני נזר חו"מ נב מחודש ב ג ז].

'סיטון' — התוס' כתבו שה'סיטון' הוא המוכר [לחנונים] דבר לח, יין או שמן. [וכלי הלה נקרא 'סיטון'. ע' מהרש"א ב"ב פח. וער"ן כאן]. והרמב"ן פירש שהוא שם כולל לחנוני המשפיע במדה גדולה. ועל שם התבואה נקרא כן, שהחטים בלשון יון נקראים 'סיטון' (וע"ע בערוך ערך 'סטן').

(ע"ב) 'איתמר אביי אמר אודועי מודעינן ליה. רבא אמר מילט לייטינן ליה' — מפשט המשנה אין במשמע לא הודעה ולא קללה, אלא התנא אמר לנו שיש לו עונש לזה שאינו עומד בדיבורו. אבל מסתבר לאותם אמוראים שצריך לעשות חיוזוק לדבר, כי המון העם קל להם לחזור כל זמן שלא נגמר המקח בקנין, ואין יודעים שיש עונש למי שאינו עומד בדיבורו. ואמר אביי שצריך להודיעו. והוסיף רבא שמקללים אותו (רא"ש).

'דכתיב ונשיא בעמך לא תאר' — ונלמד שאר כל אדם מאזהרת קללת הנשיא והדיין והחרש ב'הצד השה' ומיתור הכתוב (עפ"י סנהדרין ס; רא"ש).

'מילט לייטיגן ליה דכתיב בעמך — בעושה מעשה עמך' — לדעת המנחת-חינוך (רלא), אף על פי שהתמעט 'אינו עושה מעשה עמך', לא נתמעט אלא מעונש אבל איסור יש, כשם שכתבו הפוסקים לענין קללת אב ואם (ע' רי"ף ורא"ש יבמות כב; רמב"ם ממרים ה,יג — בפירוש הסוגיא בסנהדרין פה). ואילו באבי עזרי (ממרים ה,יב) חולק וסובר כיון שנתמעט מהלאו, מנין לנו לחדש איסור. [וכן מבואר מפשט דברי התוס' כאן].

ועתוס' מו"ק יד: (ד"ה מהו) שעמדו מנין שנידוי דוחה לאו דמקלל חברו. וכתבו שמא מסוטה ילפינן או משום עשה דריבם. וצ"ב בדבריהם הלא מבואר כאן שבאינו עושה מעשה עמך לא נאמר הלאו [ע' גליוני הש"ס לר"י ענגיל]. אך אפשר שנקטו דמ"מ איסורא איכא. ומוכח לכאורה מדבריהם כהמנ"ח.

[זו לשון מהרש"א בחדושי אגדות — יומא לה: 'זשינה גבי צדיק שיהיה זכרו לברכה ולא אמר כן גבי רשעים זכרו לקללה — משום דכשמשבחים צדיקים יברך אותן אבל בגנות רשעים אל יקללן אלא שיצפה להם שיעשו תשובה, כדאמרינן פ"ק יתמו חוטאים לא כתיב אלא יתמו חטאים...!'. עע"ש. גם בשו"ת אבני נזר (יו"ד תסא,ב) נקט שלא נתמעט 'אינו עושה מעשה עמך' אלא לענין הדבר שמרשיע בו, אבל לא לענין לצערו ולאונותו בשאר דברים.

ובאגרת רמ"מ מויטבסק (בסוף ספר פרי הארץ, עמ' 59 ד"צ זיטאמיר): 'ולאפרושי מאיסורא באתי להזהירם כיהודא ועוד לקרא, במאמר הכתוב אל תתלוצצו פן יחזקו מוסרותיכם ח"ו, והוא, שלא להתלוצץ מבני אדם עוזבי תורה ח"ו. ואם אמר הכתוב בס"פ ושמרי תורה יתגרו בם — כבר אמרו רז"ל כאן בצדיק גמור וכו' וכמפורש במהרש"א (פרק אמר להם הממונה) על דרשת חז"ל על פסוק זכר צדיק לברכה הגם שהדבור של מצוה הוא לשבח הטובים ולגנות הרעים, אעפ"כ לא יקללם, וע"ש. ומלתא דפשיטא לי וברור בשכלי כהגלות נגלות אחד הדברים הידועים לי, שהוא סיבת הירידה והשפלות. והענין, שבין כך ובין כך קרואים בנים, והוא מפריש עצמו מן הכלל להיות הוא פרטי, וכל השפעות כללות ישראל אין לו חלק עמהם, והוא מאמר בתוך עמי אנכי יושבת כפירוש הזוה"ק. ולשומע יונעם ותבוא עליו שפע ברכה מכנסת ישראל בגשמי ורוחני ויעלה מעלה מעלה'.

ואלו דברי הרנ"צ פינקל זצ"ל מסלבודקא, באגרת לבנו הגרא"י (מובא ב'אור הצפון' ח"ב עמ' רכט): '... ולפי זה אף במעשה היותר צדק שהאדם חושב עצמו לצדיק בכל דרכיו כאור בוקר — אולם למעלה חלילה ההיפך. וכן בהביטנו על אנשים שחושבים כי המה בתכלית הרוע חלילה — ולמעלה נחשבים לטובים.

ובכן עתה קודם יום הדין הבא עלינו לטובה, עלינו, על עצמנו צריכים לחשוב כמו שאחז"ל: אף כל העולם כולו אומרים צדיק אתה — היה בעיניך כרשע, כנראה מהתורה שבכתב, ואעפ"י שהמה נתבעים היותר צדיקים והיותר מעשים טובים ומצוות טובות, על ידי הטוב שלהם היו נתבעים באשר לפי עומק הבנת והבחנת הטוב האמתי כפי מה שהוא אצל הקב"ה — נחשב לרע. ואצל היותר רשעים נמצא אצלם אף דבר קטן שלא נראה וניכר כלל לפני בני אדם, ולמעלה יוכל לזכות בזכותם שלא זכו אבות העולם ברוב צדקותם.

ועל כן העיקר, מה שנוגע לעצמו, צריך לחשוף עצמו אף בהמפעל והמדה היותר טהורה והנקייה, וכלעומת זאת אהבת הבריות עלינו להגדיל יום ליום, אף על הרשעים העושים רע לשמים ולבריות, עלינו רק להתפלל על התשובה עבורם בתוך ברכת התשובה על עצמנו מדי תפלה בתפלה, אז נזכה בסיעתא דשמיא להכרת עצמנו במעשינו ובמידותנו הטובות, לזכך ולטהר אותם בתכלית הזיקוק שבעתים...!']

‘ואלא מאי מילט לייטינן ליה?! רבי חייא בר יוסף אתי לקבולי עליה לטותא דרבנן?...!’ — ורבא סבר שרבי חייא סמך על כך שהלוקח ימחול לו ולא יניח לקללו. [ובכל זאת הקשו שפיר, כי גנאי הוא לו שיבא לקבל עליו, כי אין ידוע אם הלה לא ימחול לו] (עפ”י תורא”ש בשם מהר”ם; שו”ת הרדב”ז ח”ב תתה).

צ”ב שלא הקשו אלא מצד קבלת הקללה ולא מצד עצם החזרה. ויתכן שבאופנים מסוימים מותר לחזור בו מדיבורו, וכגון שנצרך לאותן מעות לדבר אחר של הכרח, או כגון שבעל דינו רימהו פעם אחרת וכד’. ומכל מקום לענין קבלת ‘מי שפרע’ לא חילקו בדבר, כשאר דיני המשפט שאינם משתנים לפי הנסיבות האישיות.

‘הנותן ערבון לחבירו ואמר לו אם אני חוזר בי ערבוני מחול לך והלה אמר לו אם אני אחזור בי אכפול לך ערבונך — נתקיימו התנאים. דברי רבי יוסי. רבי יוסי לטעמיה דאמר אסמכתא קניא’ — לפרש”י, הדברים מתייחסים הן ל’ערבוני מחול לך’ הן ל’אכפול לך ערבונך’, שאם אסמכתא לא קניא — לא זה ימחול ולא זה יכפול, כי אסמכתא אינה קונה גם כשנתן הממון. וכן סייעו ראשונים מכמה מקומות (ערמב”ן ועוד; ר”ן כאן ובגדרים כו).

ואולם דעת הרמב”ם (מכירה יא,ד) שכיון שנתן הערבון — אין אומרים בזה אסמכתא לא קניא, ואם חוזר בו — ערבונו מחול. ורק לענין ההתחייבות לכפול אמרו ‘רבי יוסי לטעמיה’. וכתבו המפרשים שכן מדוקדק מלשון רבי יהודה ‘דיו שיקנה כנגד ערבונו’ — משמע שאינו חולק אלא כשהמוכר חוזר בו, אבל חוזר בו הלוקח — ערבונו מחול, הגם שאסמכתא לא קניא בעלמא. (ע’ בישוב קושיות הראשונים על שיטתו, בספר קהלות יעקב — נדרים כא).

‘ומחזיר לו את השאר אפילו לאחר כמה שנים’ — לשון גוזמא היא זו, לומר שהדמים הנשארים הם חוב אצלו ואינם מעכבים את קניית השדה, אבל מן הדין חייב לפרוע לו מיד אם לא קצבו זמן. [ובהלואה בלבד אמרו סתמה שלשים יום, ולא בקניה] (ריטב”א).

‘לימא כתנאי המלוה את חבירו על המשכון ונכנסה השמיטה, אע”פ שאינו שוה אלא פלג אינו משמט...’ — אף על פי שאמרנו זה עתה שלא נחלקו רבי יוחנן ורב אלא במטלטלין שאינו קונה קנין גמור, אבל בקרקע מודים שהערבון קונה כנגד כולו — והלא המלוה על המשכון קנאו בתורת משכון קנין גמור מהתורה, ואם כן לכאורה יש לדמותו לקנית קרקע, ומדוע תולים זאת במחלוקת רב ורבי יוחנן? —

יש לפרש שעיקר החילוק בין קרקע למטלטלין הוא שבקרקע אפילו נתינת פרוטה אחת נחשבת מעשה קנין על כל הקרקע, אבל במטלטלין שאין הכסף קנין, ואין עומד ב’מי שפרע’ אלא כשחוזר בו מדבר שיש עליו ‘דברים ומעות’, הרי צריך לדון שהמעות יהיו כנגד שווי המטלטלין. ובוה נחלקו רב ורבי יוחנן, האם מקצת המעות יכולים להחשב כנגד כל המטלטלין, כי פרוטה אחת עומדת כנגד כל פרוטה ופרוטה מן המקח, אם לאו. וזוהי השוואת דין מלוה על המשכון; האם החוב כולו נחשב ‘בידו’ של המלוה מאחר והמשכון עומד נגד כל פרוטה ופרוטה מן החוב, נמצא שכל החוב הוא בידו ע”י המשכון, או שמא פרוטה כנגד פרוטה ואין לו במשכון רק מקצת מן החוב (עפ”י אבי עזרי — מלוה ולוה יג,ד).

מוסר ומדות

'דברים אין בהם משום מחוסרי אמנה... יש בהם משום מחוסרי אמנה...' —
 '... כי כבר ידוע לו דברינו, כי תכלית המעלה הוא, להיות 'בר-סמכא'. והדברים ארוכים מאד
 מאד. והנכלל בזה, להיות 'הן' שלך וה'לאו' שלך — צדק. עד שאמרו בלשון מבהיל
 בפלוגתתם 'דברים יש בהם משום מחוסרי אמנה' או 'אין בהם...', ולא אמרו צריך לקיים
 דבריו או אין צריך — אבל כן דרך חז"ל, להיות עינייהו מטייפי, לרמוז, כי ההרגל בזה נובע
 מכח חסרון אמונה — ואני יודע הדרך, אבל איני יכול להאריך.
 וכל כך סמכו חכמים על חכם, עד שלא לבד מה שאומר הן או לאו בל ישונה, אבל גם יחשוב
 על דבר שיצא מתחת ידו, פן יטעה אדם על לאו הן, ויראה לתקן זאת; 'חזקה על חבר שאינו
 מוציא מתחת ידו דבר שאינו מתוקן' — רמזו במלת 'חבר', כי לא לבד חכמי התורה צריכים
 להיות 'בר סמכא' אף בספק, אבל גם חברת האדם באשר הוא אדם, רצוני: מדיני, נדרש ממנו
 כח ההוא להיות בר-סמכא. כי ההיפוך — מחריב כח המדיני...'.
 ('חכמה ומוסר' לרש"י זיו מקלם. ח"א מג).

הלוה ממון מחבירו לזמן מסויים, יאריך מלכתחילה את הזמן כדי שלא יימצא שקרן. ועל זה
 יש להמליץ הכתוב שפת אמת תכון לעד ועד ארגיעה לשון שקר — רצה לומר: מי שהוא 'שפת
 אמת תכון' — 'לעד', שמאריך הרבה את הזמן כדי שעל ידי כך יכונן דבריו ויעמוד בדיבורו,
 שישלם תוך הזמן. ואולם 'עד ארגיעה' — זה האומר ברגע הזה, כעת מחר — 'לשון שקר',
 שאפשר שלא תודמן בקשתו ויימצא שקרן.
 ('ראשית חכמה' — שער הקדושה יבנט. הביאו השל"ה מסכת חולין נב).

דף מט

'זהלא הין בכלל איפה היה' — וכיון שחששה תורה לחסרון כל דהו באיפה שהוא שיעור גדול, כל
 שכן להין שהוא שיעור מועט (ריטב"א).

'ואי סלקא דעתך דברים יש בהן משום מחוסרי אמנה, היכי אמר ליה זיל הדר בך' — ואם
 תאמר מה ראייה היא, הלא שונה כאן שאינו יכול לעמוד בדיבורו כיון שצריך לעשות להם כסעודת
 שלמה בשעתו? ועוד, הרי לא על דעת כן פסק, ואין בזה משום 'מחוסרי אמנה'? ויש לומר, כיון
 שאף הפועלים לא עלה על דעתם לסעודת שלמה, והיו מתרצים בסעודת כל אדם כדרך פועלים,
 מוטב שיתן להם כך ולא יחזור בו אם לא ירצו פת וקטניות (ריטב"א).

'אמר רב פפי: אמר לי רבינא, לדידי אמר לי ההוא מרבנן... ואמר לי לא היו דברים מעולם'
 — לדברי רבינא, לא הורה רבא מעולם הוראה זו, לומר שהמוכר פטור מאחריות המעות כאשר אמר
 'טול מעותיך'. וכתבו רב האי גאון והרי"ף ועוד ראשונים, שלפי האמת אכן אין הלכה כן, כי רב
 פפי ורבינא באו לחלוק על הדין הנאמר מקודם, אלא חייב המוכר באחריות המעות כל זמן שלא